

Tilsynet med de fredede fortidsminder

– relevans, status og perspektiver

I 2008 igangsattes tilsynet af samtlige fredede fortidsminder i landet. Dette store projekt, der indebærer besigtigelsen af mere end 30.000 lokaliteter, er udført af 10 tilsynsmuseer og afsluttes med udgangen af 2012. Tilsynsprojektet har primært genereret et overblik over fortidsmindernes tilstand og har samtidig givet det enkelte tilsynsmuseum et enestående formidlingspotentiale i det daglige arbejde. Visse af tilsynsopgaverne har imidlertid bragt museerne i en mere uønsket og diskutabel rolle som kontrollant af de dyrkningsfrie 2-meter zoner.

Siden Naturfredningslovens vedtagelse i 1937 har forvaltningen af de danske fortidsminder været underkastet en del forandringer. Senest i 2007 hvor amternes nedlæggelse medførte, at den daværende Kulturarvsstyrelse overtog det overordnede nationale ansvar for landets ca. 30.000 fredede fortidsminder. Udover at varetage sagsbehandlingen i forhold til museumslovens bestemmelser, blev det egentlige tilsynsarbejde også overdraget til Kulturstyrelsen. Samme år indgik Styrelsen derfor kontrakt med ti arkæologiske museer med henblik på uddelegeringen af det rent praktiske feltarbejde. De ti tilsynsmuseer er: Holstebro Museum, Kroppedal Museum, Moesgård Museum, Museerne Vordingborg, Museet for Thy og Vester Hanherred, Museum Sønderjylland, Odense Bys Museer, Roskilde Museum, Sydvestjyske Museer og Nordjyllands Historiske Museum. Kontrakten har primært indebåret en besigtigelse af samtlige fredede fortidsminder i de respektive museers tilsynsområder over en 5-årig periode suppleret med et antal ad hoc tilsyn og anden kontrol. Med udgangen af 2012 er tilsynsperioden ført til ende, og der vil for første gang foreligge en endelig status over samtlige af landets fredede fortidsminder indsamlet over en relativt kort årrække. Datamængden vil givetvis være af bibelske dimensioner. Oplysninger om beliggenhed, plejetilstand, karakter af overtrædelser samt graden og fordelingen af disse vil herefter være udgangspunktet for tilrettelæggelsen af næste tilsynsperiode.

I skrivende stund er det Kulturstyrelsen, der har overblikket over antallet og fordelingen af overtrædelser på landsplan. En tilbundsående analyse af fortidsmindernes tilstand skal derfor ikke fremstilles her. Derimod skal tilsynet som institution i en større samlet

museal sammenhæng beskrives, og udfordringerne i forsøget på at sikre vore fortidsmindes tarv vurderes.

Tilsynsopgavens indhold

Det praktiske arbejde udføres med udgangspunkt i Kulturstyrelsens database over de fredede fortidsminder. Denne datamængde har tilsynsmuseerne adgang til i en mindre handy 2,5 kilo tung tablet-pc med en teknologisk snilde svarende til niveauet anno 2007. I princippet medbringes dette instrument i felten sekunderet af en landmålerstok eller et stadie. De af os, der føler os bedst tilpas i ujevnt terræn uden al for meget isenkram, lader dog tabletten blive hjemme og medbringer i stedet 4-cm kort samt fredningslister og taster data ind hjemme ved skrivebordet. Databasen angiver det udsete fortidsmindes beliggenhed og tinglyste mål samt tidligere begivenheder på lokaliteten; oplysninger der danner grundlag for, om der skal indberettes overtrædelser i forhold til Museumslovens paragraffer. Fortidsmindets tilstand på tilsynstidspunktet samt eventuelle overtrædelser af ML§29e (tilstandsændring) eller ML§29f (dyrkningsfrie 2-meter zone) noteres og indtastes sammen med vedhæftet fotodokumentation i tablet-pc'en, hvorefter data senere uploades til Fund og Fortidsminder. Det enkelte fortidsminde vil herefter være suppleret med endnu en begivenhed, som er tilgængelig i både den offentlige og den administrative del af FF. Eventuelle overtrædelser vil imidlertid ikke være tilgængelige for den offentlige bruger. Anmærkninger i forhold til museumsloven genererer automatisk en overtrædelsesmail til Kulturstyrelsens sagsbehandlere, der herefter foretager den egentlige sagsbehandling og korrespondance med den ansvarlige lodsejer. De

Nogle vil sikkert hævde, at det ikke er der, guldet ligger. Foto: Lars Guldager.

tilsynsførende har således ingen myndighed overfor lodsejerne.

I kontrakten med tilsynsmuseerne er indført muligheden for, at Kulturstyrelsen kan anmode om ad hoc tilsyn. Disse tilsyn afstedkommes oftest som opfølgning på et tidligere tilsyn eller som en anmeldelse indkommet fra en tredjepart til Styrelsen. Antallet af ad hoc-tilsyn må højst udgøre 35 pct. ud over det årlige antal periodiske tilsyn og honoreres ikke med mindre de overstiger denne sats.

Da reglerne om den dyrkningsfrie 2-meter zone i marts 2009 implementeredes i EU's krav om krydsoverensstemmelse, blev det Kulturarvsstyrelsen, der skulle udføre kontrollerne. Den praktiske del af denne opgave overleveredes til tilsynsmuseerne, der således siden 2009 har foretaget KO-kontrol med de bedrifter, der hvert år udtrækkes til ekstraordinær kontrol af 2-meter zonerne. Eventuelle træk i hektarstøtte håndteres af NaturErhvervstyrelsen på grundlag af Kulturstyrelsens endelige kontrolrapport. Der foretages naturligvis også træk i hektarstøtten ved overtrædelser af 2-meter zonen dokumenteret ved ordinært periodisk tilsyn.

Endelig kan Kulturstyrelsen anmode om tilsyn af beskyttede diger, der ikke skal tilses periodisk ligesom de fredede fortidsminder. Kontrol af et dige har status af et ad hoc-tilsyn.

Hvert af de 10 tilsynsmuseer tilrettelægger egenhændigt deres tilsyn efter temperament og øvrige arbejdsopgaver. Nogle vælger at føre tilsyn sogne- eller kommunevis, mens andre forsøger at afdække tilsynsområdet jævnt over årene. Kontrakten med KUAS angiver hvor mange tilsyn, der skal udføres pr. år samt hvor mange "gratis" ad hoc-tilsyn, der kan anmodes om.

Et alsidigt tabernakel

Besigtigelsen af landets fredede fortidsminder er gennem hele perioden med få undtagelser udført af den samme stab af tilsynsførende (ca. 15 stk.) deriblandt undertegnede. Det giver sig selv, at tilsynssystemets første periode med tilhørende sagsbehandlingsapparat er blevet afprøvet på os på godt og ondt. Bortses fra de rent tekniske hard- og softwaremæssige problemer, der af og til har været

farceagtige, har vi tillige skullet antage et ganske særegent partnerskab med systemets sagsbehandlere, som der med jævne mellemrum er rokeret rundt, skiftet ud og ændret jobbeskrivelser for. Retningslinjerne for arbejdets udførelse har til tider været uklare, men er her ved periodens udgang ved at være fastlagte. I takt med tilsynets fremskriden er det blevet stadig mere klart, at ansættelsen som underentreprenør for Kulturstyrelsen er en særdeles facetteret opgave. Funktionen som banal indberetter af fortidsmindetilsyn er for længst forladt. Den eller de tilsynsførende for de ti museer er på det nærmeste blevet en institution på det respektive museum omgivet af en betragtelig mængde interessenter. På et stort tilsynsmuseum som Nordjyllands Historiske Museum, hvor der årligt er udført mere end 1200 tilsyn, bliver man næsten dagligt konfronteret med private lodsejere af fortidsminder, ligesom det kommunale sagsbehandlersystem i stadigt større grad forhører sig principielt forud for dispensationssager i forhold til 100-meter beskyttelseszonen. Kommunerne har tillige haft mulighed for tilkøb af oplysninger om plejebehov og anden digital data til brug for formidling af fortidsminderne.

Private grupper, interesseorganisationer, lokalhistoriske foreninger mm retter ofte henvendelse til tilsynsfolk med ønske om specifikke foredrag, ture i landskabet eller med anmeldelser af overtrædelser.

I de tilfælde hvor tilsynsmuseets område inkorporerer et andet arkæologisk ansvarshavende museum, er fornemmelsen af at overskride andres enemærker latent. Det er en hårfin balance at samarbejde med kolleger, "hvis" fortidsminder man på sin vis har primær adgang til. En høj informationsgrad begge veje er nødvendig i forhold til, hvem der gør hvad og i særdeleshed i forhold til private borgere og kommunale sagsbehandlere, der ikke skal være i tvivl om myndighedens placering i forhold til de fredede fortidsminder. I samarbejdet mellem tilsynsmuseum og nabomuseum er der i sagens natur indbygget en potentiel konflikt.

KO-kontrol

2-meter zonen indlemmelse i EU's krydsoverensstemmelseskontrol har været anstødssten til megen debat siden dette tiltags realisering. Positivt er det, at antallet af overtrædelser af netop §29f er faldet til måske ¼ af de tidligere registrerede efter tilveje-

bringelsen af denne sanktionsmulighed. Omvendt kan det fornemmes som tidligere beskrevet i herværende tidsskrift (Behnke Pedersen 2009), at spørgsmålet om dette skifte i realiteten er en sejr sig af helvede til. Vel er den økonomiske trussel et effektivt middel mod ploven, men det gode ejerskab og den potentielle nostalgiske opfattelse er næppe eksisterende på langt de fleste bedrifter herefter. Som tilsynsførende møder man igen og igen landmænd, der ikke tør lade sine ansatte pløje omkring gravhøje, anbringer markeringspinde i behørig afstand af højene og tydeligvis øjeblikkeligt spotter biler med museumslogo på i nærheden af sin bedrift. Desværre synes 2-meterzonens implementering i KO-kontrollen kun at have resulteret i fokus på netop de to meter og ikke meget andet. Selve fortidsmindets kulturelle og landskabelige vidnesbyrd synes at være mindre væsentlige.

At det er tilsynsmuseerne, der er udvalgt til at udføre kontrollen, er relevant, idet den faglige baggrund for forståelsen af fortidsmindets karakter er grundlæggende nødvendig ved udførelsen af den slags kontrol. Omvendt er det problematisk, at tilsynsmuseet således får tildelt en uønsket irrettesættende og autoritær funktion, der ikke giver plads til mellemregninger. Al opbygget tillid til museets hovedgruppe af "kunder", landmændene, risikerer meget nemt at lide et grundskud, hvis den mere pædagogiske tilgang helt forlades. Der vil angiveligt være en vis uenighed blandt tilsynsførerne om "KO-metoden" som sanktionsmiddel, men uanset hvad, er resultaterne dog til at få øje på.

Helt nye og distinkt afsatte 2-meter zoner kan nu iagttages omkring de fleste gravhøje. For at være helt sikker giver mange landmænd den gerne et par meter ekstra. Foto: Lone Andersen.

Lovgivningen angiver, at tilsynsfolk har fri adgang til fortidsminderne også uden forudgående varsel. Det er da oftest heller ikke ressourcemæssigt muligt at søge oplysninger om ejer/bruger for et givent fortidsminde, før man entrer et areal, med mindre det er åbenlyst, hvem man skal orientere om sit ærinde. Med KO-kontrol er det tillige blevet endnu mere kontroversielt at bevæge sig rundt i terrænet. EU's kontrolsystem medfører, at man henover året kan møde kontrollanter af forskellig slags på de danske landbrugsbedrifter, der modtager hektarstøtte. Hvor det i forbindelse med tilsyn tidligere oftest blot var harmløse samtaler med landmænd og private lodsejere, er man, som museumsperson nu slået i hartkorn med det overordnede kontrolsystems bureaukrati og administrative morads. Samtaler om fortidsmindets egentlige karakter og de mere arkæologiske kendsgerninger er tilsyneladende af mindre betydning. Suppleret af loven om de dyrkningsfrie 10-meter bræmmer om vandløb og søer, der trådte i kraft d.1. september 2012, vil vi fremover som statsautoriserede kratluskere i tiltagende grad være meget lidt velkomne i marken.

De virkelige problemer

Som tilsynsførende med hen ved 4500 tilsyn på samvittigheden danner man sig gradvist en fornemmelse af,

hvor indsatsen for sikringen af fortidsminderne skal placeres. Efter KO-kontrollens indførelse er der eksempelvis rettet mærkbart op på landmændenes pløjning omkring gravhøjene. Overtrædelser er der naturligvis stadig, men i overvejende grad er opmærksomheden på 2-meter zonen til stede. Det er således ikke her truslen, som sådan befinder sig. Derimod synes det at være anlæg i private skove, der er de virkelig stedmoderligt behandlede fortidsminder. Store skovmaskiner ført af udefrakommende entreprenører har påført en anseelig mængde småhøje skade ved overkørsel eller tilplantning, simpelthen fordi de bliver overset. Det kan derfor forventes, at der bliver sat fokus på de private skovejere i den kommende tilsynsperiode, der allerede nu formodes at få karakter af et mere begrænset og differentieret tilsyn.

Også andre private lodsejere med fortidsminder i tæt tilknytning til ejendommen eller i baghaven andrager sig en større mængde overtrædelser. Har man eksempelvis en gravhøj i baghaven, er det nærliggende at lade den indgå som element i haveanlægget eventuelt med anlæggelse af trapper op til toppen, opstilling af siddeforanstaltninger eller som spektakulær mistbænk. Visse gravhøje er endog set anvendt som sted for nedsættelse af moderne urner. Alt sammen i den bedste mening og angiveligt med respekt for fortids-

Nogle fortidsminder er så slemt camouflerede og tilgroede, at man først opdager dem, når man støder ind i dem. Arealet, hvor denne gravhøj lå, skulle ryddes for krat. Da fredningsstenen knækkede ved arbejdet faldt tøjren for lodsejeren. Fotograf: Tina Lauritsen Rasmussen.

mindet. Alle tilstandsændringer af denne karakter er naturligvis lovstridige uanset om fortidsmindets landskabelige og fysisk håndgribelige potentiale er søgt udnyttet optimalt. Henover de forløbne fem år er eller vil de fleste af disse arrangementer være fjernet – oftest til ærgrelse for lodsejer men til forhåbentlig gavn for fortidsminderne.

Det synes netop som om, at jo oftere et fortidsminde værdsættes og ønskes udnyttet på grund af sin landskabelige placering som udsigtspunkt, som basis for skydeskjul eller hochsitz eller som fortsat funktion som begravelsesplads, så genereres der overtrædelser. Derimod når de fuldstændigt ignoreres, hører tilstandsændringer op. Min påstand efter fem års tilsyn er, at den totale ignorering er til større skade end en relativt harmløs udsigtsbænk. Groft anslået er mere end 70 pct. af de nordjyske fortidsminder tilgroet i træer, krat og buske eller indhyllede i gyvel, hybenroser, brombær eller japansk pileurt i en grad, der næsvist håner det argument, der oprindeligt lagdes til grund for fortidsmindernes fredning, nemlig det landskabelige element. Denne situation synes generel for hele landet. Frustrationen over igen og igen at møde fortidsminder, der ikke kan fotodokumenteres på grund af tilgroning, høje der er pakkede ind i træstammer fra seneste stormfald og anlæg, som man helt må opgive at beskrive, er henover årene taget til og har ubetinget overstøjet panderynkerne over de paragrafmæssige overtrædelser. Lidt provokerende kan man mene, at de omkostninger tilsynet har afstedkommet, kunne have været anvendt mere hensigtsmæssigt ved en tilsynsrunde primært med fokus på pleje-, restaurerings- eller reetableringsbehov frem for sagsbehandling af overtrædelser, der for en betydeligt andels vedkommende blot har resulteret i venlige henstillinger.

Ved kommunalreformen arrangeredes det således, at kommunerne skal pleje egne fortidsminder og *kan* pleje de privatejede. Staten skal pleje egne fortidsminder. Samtidigt blev det kommunerne, der er den dispenserende myndighed i forbindelse med 100-meter fredningszonen. Ved delagtiggørelsen i kommunernes håndtering af disse nye opgaver kan jeg for mit vedkommende konstatere, at der, for så vidt angår NBL §18, sagsbehandles vidt forskelligt kommunerne imellem, om end der synes at være en overordnet kommunal tankegang, der foreskriver, at man leder efter en begrundelse for dispensation frem for at lede efter en begrundelse for at afslå. En

tankegang der er direkte omvendt af en mere museal fortidsmindeideologi. Uanset begrundelsen for denne tildeling af opgaver, synes det set i en større sammenhæng problematisk, at al omgang med fortidsminder ikke er underlagt én instans. Det vil antageligt være betydeligt mere meningsgivende for den enkelte lodsejer, hvis alle aspekter af et givent fortidsminde henførtes til samme myndighed.

Relevans og perspektiver

Overordnet skal den kommende tilsynsperiode tilrettelægges som et differentieret tilsyn med fokus på de fortidsminder, der er mest udsatte for overtrædelser. En hovedløs begynden forfra bliver der således ikke tale om. De overtrædelser, som er blevet dokumenteret over de forløbne fem år og endnu ikke er sagsbehandlede, vil blive fulgt op, ligesom fortidsminder vil blive endeligt afmeldt eller tinglyst. For det enkelte fortidsminde og datamængden som sådan, vil der blive ordnede forhold. Denne samlede oprydning gør tilsynsperioden overordentlig relevant og danner grundlag for en fremtidig ressourcemæssig nyttig prioritering af den overordnede indsats overfor vore fredede fortidsminder frem for en fægten i blinde.

For tilsynsmuseernes vedkommende har den forløbne tilsynskampagne været en lærerig opgave. Ens pastorat er blevet besøgt i alle dets udkanter med en enestående og daglig mulighed for "ansigt til ansigt formidling" af alle aspekter af gravhøje, voldsteder, runesten og arkæologi i al almindelighed. Gennem hele tilsynsperioden har samme fortidsminder været ved at forsvinde i projektet til fordel for banal digitalisering af data, men da de fleste tilsynsførende angiveligt har ført en form for sideløbende analog og lavpraktisk tilsynsjournal i kladdehæfter, tyder det på, at man har kæret sig om dokumentationen af det, det virkelig handler om, nemlig om fortidsminderne har det godt eller ej.

Litteratur

Behnke Pedersen, Christiane Maria, 2009
Krydsoverensstemmelseskrav 4.8 – kravet der skal beskytte Danmarks fredede fortidsminder.
Arkæologisk Forum 21. s. 18-22.